

Med järnband och *caute*

Rikens ständers banks förtroendeskapande
verksamhet 1668–1700

Christopher Pihl

detta verkets förnämsta fundament är en god opinion och krediten¹

Yttrandet ovan fälldes av kammarrådet Joakim Skyttehielm vid riksdagens bankoutsotts första möte 1672. Skyttehielms inlägg var en del av en diskussion som av skrivaren getts rubriken ”Bankens kredits och säkerhets styrka och vidare förmerelse”. Den bank vars kredit och styrka diskuterades var Rikens ständers bank som startat sin verksamhet fyra år tidigare, i september 1668. Utskottets ledamöter beskrev bankens kredit – och därmed i förlängningen hela ”verkets” varande – som hotad. Men som påpekades av en annan ledamot av utskottet hade banken inte sitt öde helt i sina egna händer, ett betydande hot utgjorde ”den elaka opinion om den gamle Banken som folket än haver”. Den gamla banken var Stockholm banco som till följd av en alltför vidlyftig emission av så kallade kreditsedlar kraschat några år tidigare. Själva idén om en bank dog emellertid inte med Stockholm banco. I den politiska debatten framställdes den gamla banken som nyttig men dess direktör Johan Palmstruch och sedlarna beskrevs som ett stort hot mot befolkningens och hela rikets finansiella väl.² Vid riksdagen 1668 betonade adelsståndet vikten av att hålla den gamla och den nya banken åtskilda: ”låta denne nya Rikens Banco alldeles vara à part från den gamla”.³

Syftet med denna studie är att undersöka hur Rikens ständers bank arbetade för att skapa förtroende för sin verksamhet och etablera sig som aktör på den svenska kreditmarknaden. Jag argumenterar för att detta skedde genom en kontinuerlig process som till betydande del försiggick genom bankens dagliga praktiker.

Banken uppstod i en tid då det svenska, och nordeuropeiska, bankväsendet var ungt. Bankverksamhet var en praktik i vardande, i tydligt brott med, men samtidigt starkt påverkad av, den privata kreditmarknaden.⁴ De två

- 1 Riksarkivet (RA), Sveriges riksdag, Bankoutsottet, Protokoll 1672, vol. 4528, s. 49–50. Stavningen har normaliserats i samtliga citat.
- 2 Christopher Pihl, ”Mastering the Narrative and the Dirty Tricks of Trade: The Re-establishment of a Swedish Bank in 1668”, *Business History* 2022.
- 3 *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll* D. 10 1668, Stockholm, 1893, s. 450.
- 4 Peter Temin & Hans-Joachim Voth, ”Banking as an Emerging Technology: Hoare’s Bank, 1702–1742”, *Financial History Review* 2006:10.

bankerna som grundades i Stockholm under 1600-talet var institutionella aktörer på en kreditmarknad ditintills dominerad av privata aktörer. Även om bland annat skrä- och kyrkkassor ägnat sig åt penningutlåning långt före Stockholm bancos tillkomst, hade växel- och kreditverksamheter främst utövats av privata aktörer, en del i sådan omfattning att de av samtiden uppfattades som banklika; till exempel beskrevs familjen Falkenbergs kontor som ”en espee av en bank”.⁵

De två bankerna kom att förena människor med ett överskott av kapital med dem med ett underskott på ett sätt som tidigare aktörer inte förmått. För att få denna verksamhet att fungera i stor skala kom bankerna även att vara drivande i kreditlagstiftningens utveckling.⁶ Vidare kom de att bli långgivare till kronan och därmed en del i att förändra såväl kronans relation till sina långgivare som de traditionella långivarnas – adel, handelsmän och personer på höga poster inom finansförvaltningen – relation till kronan.⁷ Den senare banken kom att läggas i händerna på ständerna, vilket potentiellt innebar en omfördelning av den politiska makten mellan regering och riksdag.⁸

Banker i en värld utan banker

Kredit är förtroende och i sig en abstraktion, men med materiella konsekvenser i exempelvis en insättning av en summa pengar i en bank. Förtroende bottenar i bedömningar av handlingar i nuet och det förflutna som utgör grund för förväntningar om framtida ageranden. För ekonomiska krediters vidkommande har detta förtroendeskapande ansetts extra viktigt i samhällen med svaga institutionella ramar runt, och infrastrukturer för, kreditmarknaden (till exempel formaliserade och detaljerade principer för inteckningar, skuldindrivning och konkurser, och inte minst en väldefinierad äganderätt).⁹

5 RA, Sveriges riksbank (SR), Bankoprotokoll renskrivna (BP) 1668, vol. 294, s. 71.

6 Christopher Pihl, ”Learning to Bring Dead Capital to Life: The Riksbanks Ständers Bank and the Credit Market in Seventeenth-century Sweden”, *Continuity and Change* 2019:34, s. 219–222, 225–226.

7 Axel Munthe, *Joel Gripenstierna: En storfinansiär från Karl XI:s tid*, Stockholm 1941, s. 62–63. Berndt Fredriksson, *Försvarets finansiering: Svensk krigsekonomi under skånska kriget 1675–1679*, Uppsala 1976, s. 71–72; Christopher Pihl & Patrik Winton, ”From Tax State to Fiscal State: Credit and The Bank of the Estates in Sweden c. 1660–1760”, *Scandinavian Journal of History*, kommande.

8 Patrik Winton, ”Parliamentary Control, Public Discussions and Royal Autonomy: Sweden, 1750–1780”, *Histoire & Mesure* 2015:30; Christopher Pihl, ”A Bank in a Monarchy: An Early-Modern Anomaly? The Swedish Bank of the Estates of the Realm”, *Scandinavian Journal of History*, kommande.

9 Douglas C. North & Barry R. Weingast, ”Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-century England”, *The Journal*

I samhällen med små möjligheter att värdera en persons kreditvärdighet genom officiell, eller på annat sätt lättillgänglig, information om inkomster, skulder eller tillgångar får andra, mer indirekta, indikatorer på kreditvärdighet en mer avgörande betydelse. Forskning om europeiska tidigmoderna samhällen har visat hur bedömningar av potentiella låntagare snarare var beroende av kunskap om och värderingar av personens tidigare uppförande och sociala position än kalkyler baserade på ekonomisk ställning i nuet och framtiden.¹⁰ Kreditrelationerna anses i denna typ av samhällen ligga inbäddade i mellanmänniska sociala relationer.¹¹ I en studie av franska städer talar Julie Hardwick om "a public economy of information" där informationsflöden inom en stad eller ett grannskap var den grund krediten vilade på.¹² För engelsk del har Margot Finn visat hur livsföring i form av boende och kläder, äktenskapliga relationer och mer allmänt upplevd social och ekonomisk status hade stor betydelse.¹³ Utifrån detta perspektiv kan Rikens ständers bank liknas vid en nyinflyttad: det fanns informationsbrist om den i "the public economy of information". En strategi bankens ledning använde sig av för att stärka bankens position i "the public economy of information" var att utse män med stark personlig kredit – ekonomisk och social – till kommissarier, men även bokhållare och kassörer och på så sätt koppla samman bankens kredit med dessa personers personliga kredit, kontakter och goda rykte. Bankens ambition var dock att skapa förtroende för den som institution, inte att vara beroende av förtroendet för enskilda anställda.¹⁴

Men även när det kommer till institutionella aktörer på kreditmarknaden har forskningen visat hur sociala band och personlig kunskap långt fram i tiden spelat stor roll för vilka som gavs lån.¹⁵ Rikens ständers banks uttalade ambition var att låna ut pengar till och attrahera insättningar från

of Economic History 1989:49; Hernando de Soto, *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, London 2001; Pihl 2019.

10 Margot Finn, *The Character of Credit: Personal Debt in English Culture, 1740–1914*, Cambridge 2003; Julie Hardwick, *Family Business: Litigation and the Political Economies of Daily Life in Early Modern France*, Oxford 2009.

11 Craig Muldrew, *The Economy of Obligation: The Culture of Credit and Social Relations in Early Modern England*, Basingstoke 1998.

12 Citat Hardwick 2019, s. 131. Se även Maria Ågren, *Att hävda sin rätt: Synen på jordägande i 1600-talets Sverige, speglad i institutet urminnes hävd*, Stockholm 1997, s. 174–178, 183–187.

13 Finn 2003, s. 20–22.

14 Pihl 2022, s. 12–18.

15 Naomi Lamoreaux, *Insider Lending: Banks, Personal Connections and Economic Development in Industrial New England*, Cambridge 1994; Tom Petersson, *Framväxten av ett lokalt banksystem: Öppunda sparbank, Södermanlands enskilda bank och stationsambället Katrineholm 1850–1916*, Uppsala 2001, s. 78–79, 201–202; Hilda Hellgren, *Fasta förbindelser: En studie av låntagare hos sparbanken och informella kreditgivare i Sala 1860–1910*, Uppsala 2003, s. 102–104, 131–133.

breda grupper av människor – något som ansågs vara viktigt för dess legitimitet –, vilket gjorde den till något nytt på den svenska kreditmarknaden men också i ett internationellt perspektiv. Detta breda klientel tillsammans med bankens position under ständerna gjorde att den bar på likheter med en offentlig institution.

Sedan 1900-talets slut har det producerats ett omfattande antal studier av tidigmoderna makthavares och dynastiers arbete med att legitimera sina positioner inför undersåtar och andra makthavare genom olika typer av materiella uttryck såsom ritualer, porträtt, medaljer och arkitektur.¹⁶ Intresse har även riktats mot statens mer vardagliga kontaktytor med befolkningen i form av fogdar, tullare och andra ämbetsmän; de lokala företrädarna fick inte riskera att hota centralmaktens legitimitet.¹⁷ Riksens ständers bank var emellertid något annat. Dess huvudman var ständerna och dess uppgift var inte lik fogdars och tullares uppgift att driva in pålagor eller utföra andra uppgifter som det ofta fanns en form av politisk eller samhällelig överenskommelse om, och i förlängningen möjligheter att ta till tvångsmedel för att fullgöra. Banken ville få människor att frivilligt deponera sina pengar hos sig, vilket också gör den till en aktör på en marknad.

Inom finans- och fiskalhistorisk forskning har Bank of England, grundad 1694, ofta använts som måttstock för hur ett bankgrundande skulle gå till, särskilt om det skulle ske i en monarki. En bakbunden suverän och ett starkt parlament garanterade den engelska bankens oberoende och skapade öppenhet i statens finanser, vilket tillsammans med en tidigare icke skādad vilja från statens sida att återbetala sina skulder skulle ha gett den engelska, och senare brittiska, staten en stark kredit.¹⁸ Men, som påpekats av Anne L. Murphy, har intresse mer sällan riktats mot hur de som gav staten sitt förtroende i form av lån kom att sluta ängsla sig för en slösande, eller i värsta fall konfiskerande stat, och lärde sig att se en ekonomisk relation med Bank

16 Se t.ex. Märten Snickare, *Enväldets riter: Kungliga fester och ceremonier i gestaltning av Nicodemus Tessin den yngre*, Stockholm 1999; Mikael Alm, *Kungsord i språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809*, Uppsala 2002; Malin Grundberg, *Ceremoniernas makt: Maktöverföring och genus i Vasatidens kungliga ceremonier*, Lund 2005; Ylva Haidenthall, *The Medal in Early Modern Sweden: Significances and Practices*, Lund 2021.

17 Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd: Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775*, Stockholm 1993, kap. 7; Marie Lennerstrand, *Rättvisans och allmogens beskyddare: Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730*, Uppsala 1999; Maria Cavallin, *I kungens och folkets tjänst: Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780*, Göteborg 2003, s. 109, 221–228; Maria Ågren, *The State as Master: Gender, State Formation and Commercialization in Urban Sweden, 1650–1780*, Manchester 2017, s. 32–34, 41–47, 51–52.

18 North & Weingast 1989.

of England som en sund och säker investering.¹⁹ Till skillnad från Douglas North och Barry Weingast, som i en inflytelserik artikel analyserat den engelska utvecklingen, tvivlar hon, liksom allt fler, på att den engelska statens kreditvärdighet var fix och färdig runt år 1690.²⁰ Förtroende är i sig icke förnimbart, utan uppfattas och värderas utifrån de handlingar det uttrycks genom. Murphy talar om hur Bank of England – precis som privatpersoner och hushåll gjorde – utformade sin dagliga verksamhet och lokaler på ett sätt som skulle ingjuta förtroende. Förtroendeskandelen pågick ständigt från den engelska bankens sida genom dess arkitektur och bildspråk, men också i dess dagliga verksamhet och dess anställdas beteenden.²¹

Liksom Murphy i sin studie av Bank of England utgår denna studie från att Rikens ständers banks kredit på intet sätt var fix och färdig i och med riksdagsbeslutet 1668. Detta är ett perspektiv som varit frånvarande i tidigare forskning om de svenska bankerna. Vid riksdagen 1668 misslyckades den styrande förmyndarregeringen att få en ekonomisk garanti för banken av ständerna utan fick enbart en utfästelse om att de tog den under sin ”disposition och förordning”.²² Bankledningen hade också att förhålla sig till regeringen som gett banken sin försäkran och också ”fördelar till bankens bästa”, som formuleringen lyder i 1668 års kungliga försäkran av banken, i form av att myntet och styckehandeln skulle ligga under banken samt att den skulle fungera som statens kassa. Men regeringen var också en potentiell låntagare och konfiskatör.

Alla potentiella hot var således inte avvärdade 1668 och bankens ledning kunde inte se sin kredit eller ställning i den allmänna opinionen som stark. Men även om det hade varit så, hade banken inte varit någon ensam aktör på kreditmarknaden. Ständernas bank hade att konkurrera med adels- och handelsmän, med kontor som både lånade ut pengar och hanterade växlar, men också hantverkare som urmakare och guldsmeder som erbjöd olika typer av finansiella tjänster. Detta var bankledningen i högsta grad medveten om och risken att kunden skulle gå till någon annan påtalades ofta i de interna diskussionerna.²³

Historisk och ekonomiskhistorisk forskning om tidig svensk bankverksamhet före år 1800 har haft fokus riktat mot konstitutionella och institutionella

19 Anne L. Murphy, ”Performing Public Credit at the Eighteenth-Century Bank of England”, *Journal of British Studies* 2019:58, s. X.

20 *Questioning Credible Commitment: Perspectives on the Rise of Financial Capitalism*, D’Maris Coffman, Adrian Leonard & Larry Neal (red.), Cambridge 2013.

21 Murphy 2019, s. 58.

22 *Sveriges Rikets ständers beslut och förordning om Bancken i Stockholm: Datum Stockholm den 22. Sept. Anno 1668*, tryckt i Brisman 1918.

23 Brisman 1918, s. 197.

arrangemang, bankernas in- och utlåningsvolymerna samt konkurrenskraft i förhållande till den privata kreditmarknaden.²⁴ Dagliga praktiker och mötet mellan bank och kunder har det inte funnits intresse för. För svensk del finns endast ett fåtal studier av Riksens ständers banks tidiga verksamhet; Sven Brismans bankohistorik från 1918 är alltså den mest ingående empiriska studien. Inom arkitekturhistorisk forskning har det så kallade Södra bankhuset vid Järntorget rönt intresse då det ritades av far och son Nicodemus Tessin och läsningar av husets utformning har gjorts i ljuset av bankverksamheten.²⁵

Belägg för den omsorg som lades vid banken av dess förespråkare och exempel på hur de ansåg att den på bästa sätt skulle igångsättas återfinns i en "Annotata om Bancken" bland adelsståndets akter från riksdagen 1668. Däri preciseras hur opinionen skulle vinnas för banken och hur förtroendet för den skulle stärkas. Dess första punkter rörde vikten av god kommunikation:

At verket publico Ordinum decreto deklareraras 1) För nyttigt, 2) Practicabelt, 3) Nödigt, 4) Och det varken nu eller i tillkommande tider bör annorlunda consideras i sig själv och alltså ingen hava makt det att kullkasta²⁶

Den nya banken var inget som skulle smygas igång. Tvärtom: dess nyttighet och möjlighet att fungera – i motsats, underförstått, till Stockholm banco – skulle kommuniceras till allmänheten. Den fjärde punkten ska ses som riktad mot såväl kungamakt som Stockholm bancos direktör Palmstruch.

I återetablerandet av en bank 1668 var det viktigt att visa att den nya banken stod säker mot en konfiskerande suverän och att en enskild person inte skulle kunna få så mycket makt över banken som Palmstruch haft över Stockholm banco.²⁷ Hotet från suveränen ansågs delvis och för stunden avhjälpt genom den nya bankens placering under ständerna, och hotet från enskild individ genom ett kollegialt system av kommissarier ansvariga för bankens dagliga drift, en fullmäktige av riksdagsledamöter samt

24 Brisman 1918; Gunnar Wetterberg, *Pengarna & makten: Riksbankens historia*, Stockholm 2009; Rodney Edvinsson, Tor Jacobson & Daniel Waldenström, *Sveriges Riksbank and the History of Central Banking*, Cambridge 2018.

25 Oswald Sirén, *Gamla Stockholms hus af Nicodemus Tessin d.ä. och några samtida byggnader*, del II, Stockholm 1913, s. 96–97.; Lars-Olof Larsson, "Riksbankens hus" i *Riksbankens hus: Vid flyttningen från Helgeandsholmen till Brunkebergstorg den 24 och 25 januari 1976*, Stockholm 1976, s. 28–34; Henrik O. Andersson & Fredric Bedoire, *Bankbyggnade i Sverige*, Stockholm 1981, s. 96–97.

26 RA, Ständernas plena och kanslier, Ridderskapet och adeln, Riksdagen 1668, vol. 20:R 30 1668, "Annotata om Bancken".

27 Brisman 1918, s. 91–96; Pihl 2022.

ett granskande bankoutskott vid riksdagarna. Dessutom skrevs ett förbud mot att ge ut papperspengar in i bankens statuter.²⁸ Det är också tack vare ledningsstrukturen som vi kan få en inblick i bankens förtroendeskapande arbete. Från alla tre styrande organ i banken samt från kommissariernas och fullmäktiges gemensamma möten, de så kallade bankomötena, finns nämligen detaljerade diskussionsprotokoll bevarade, vilka kan ge insyn i hur bankens ledning och anställda såg på bankens kredit och hur den bäst skulle stärkas och förbli stark.

Under sina första verksamhetsdecennier kom ständernas bank att fungera som långgivare till förhållandevis breda grupper av befolkningen. Vid sidan av de mycket stora lånen till kronan under skånska kriget och det stora nordiska kriget, gavs de största lånen till personer ur adelsståndet mot jordpanter och till bruksnäringen; sett till antal lån dominerade dock icke-adliga låntagare som lånade mot gårdsbrev (lagfarter) och lösörepanter.²⁹ En studie av bouppteckningar i Stockholm har visat att insättarna i banken tillhörde ett mer bemedlat skikt, ofta ämbets- och köpmän, än låntagarna. Särskilt före reduktionen var även adeln brett företräd bland insättarna.³⁰ Balansräkningen för lånebanken 1679 anger över tusen konton med en fordran på banken, vilket i det flesta fall innebar en insättning.³¹ Växelbankens verksamhet var mindre med omkring femhundra konton. Bland de större insättarna återfanns också olika former av kassor tillhörande sockenkyrkor, fattiginrättningar och regementen.³² Under 1670-talet uppnådde lånebanken över en miljon daler silvermynt i insättningar.³³

Tidigmoderna banker

Under 1600-talets första decennier inrättades en rad växel- och lånebanker i nederländska och tyska städer. I London breddades guldsmedernas verksamhet till att även inkludera ut- och inlåning till privata och offentliga kunder.³⁴ Nederländerna framstod i tiden som den främst lysande ekonomin, vilket även innebar möjligheter till en stark militärmakt. Detta gjorde att lystna blickar runt om i Europa riktades mot framför allt Amsterdam för att förstå vad som låg bakom den starka ekonomin. Ett utmärkande drag

28 *Sveriges Rikets ständers beslut och förordning om Bancken i Stockholm: Datum Stockholm den 22. Sept. Anno 1668*, § LXXI, tryckt i Brisman 1918.

29 Brisman 1918, s. 147–157, 166; Pihl 2020; Pihl & Winton, kommande.

30 Brisman 1918, s. 146–147.

31 RA, Räkenskaper Huvudböcker Lånebankens huvudbok, vol. 2235, 2236.

32 Brisman 1918, Bilaga 1, s. 6; Pihl 2020, s. 195–202, 216–218.

33 Brisman 1918, Bilaga 1, s. 6.

34 Peter Temin & Hans-Joachim Voth, *Prometheus Shackled: Goldsmith Banks and England's Financial Revolution after 1700*, Oxford 2013, kap. 3.

för republiken var dess blomstrande handel och billiga lån och en primär orsak till dessa båda fann många i stadens växelbank.³⁵ Under den studerade perioden var bankväsendet i Nordeuropa under ständig utveckling och det pågick omfattande diskussioner om bankers för- och nackdelar, hur de skulle organiseras och med vilka styrelseskick de var förenliga. Banker som innehade stora penningvolymmer sågs som utsatta för risken att få sina medel konfiskerade av självsvåldiga monarker, och den generella uppfattningen var att banker bara var förenliga med ett republikanskt statskick.³⁶

För tillblivelserna av de svenska bankerna kan ett antal intressen pekas ut som särskilt drivande. Den i samtiden mest omtalade banken, Wisselbank i Amsterdam, var som namnet antyder en växelbank, dess huvudsyfte var att skapa ett stabilt betalningssystem.³⁷ Men vid sidan av växelfunktionen fanns förhoppningar om att en svensk bank även kunde svara mot andra behov, såsom långivare till privatpersoner och kronan, vilket en del banker i de italienska stadsstaterna gjorde.³⁸ Alltsedan Sveriges första inblandning i den kontintala krigföringen hade kronan varit beroende av lån, särskilt i rustningsskedet, och av att kunna transferera pengar från moderlandet till krigsskådeplatserna. För båda dessa var man beroende av privata aktörer, svenska men inte minst internationella, och de var förbundna med betydande kostnader i form av räntor och avgifter.³⁹ En inhemsk fond att låna ur och en infrastruktur för transaktioner låg därför i kronans intresse. Två andra grupper med önskemål om billiga inhemska lån var bruksägare och bergslag samt högadeln. De två förstnämnda var beroende av utländska krediter för sin produktion, och inom adeln fanns intresse för lån till såväl bygghänsyn som jordköp.⁴⁰ I vissa betydelsefulla fall sammanföll också dessa intressen,

35 Johan Risingh, *Itt Uthtogh om Kiöp-Handelen Eller Commercierna*, Stockholm 1669; Eli Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, del 1, *Före frihetstiden*, bok 2 *Hushållningen under internationell påverkan 1600–1720*, Stockholm 1936, s. 360–362, 691; Seiichiro Ito, *English Economic Thought in the Seventeenth Century: Rejecting the Dutch Model*, London 2021.

36 Pihl, kommande.

37 Brisman 1918, s. 13–21.

38 François Velde, "Neapolitan Banks in the Context of Early Modern Public Banks", i *Financial Innovation and Resilience. A Comparative Perspective on the Public Banks of Naples (1462–1808)*, Cham 2018.

39 Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesambälle*, Uppsala 1990, s. 191–194, 246, 254–255, 262; Erik Thomson, "Jean Hoeffft, French Subsidies, and the Thirty Years' War", i *Subsidies, Diplomacy, and State Formation in Europe, 1494–1789. Economies of Allegiance*, Svante Norrhem & Erik Thomson (red.), Manchester 2020.

40 Bernt Johansson, "Godsförvärv och likviditetsproblem: Köpe- och låneverksamheten på säterikomplex i Södermanlands- och Uppsala län 1680–1720", opublicerad licentiatavhandling, Uppsala 1969; Margareta Revera, "En barock historia. Om den svenska 1600-talslyxen och dess plats i samhällsomvandlingen", i *Tre Karlar: Karl X, Karl XI*,

till exempel hos en del medlemmar i riksrådet vilka i banken såg fördelar för såväl kronans som sina egna finanser.⁴¹

Såväl politiska som ekonomiska aspekter gjorde det dock viktigt för bankens förespråkare att få ett så brett stöd som möjligt för verksamheten. Ständerna blev huvudman för banken och i dess ledning – fullmäktige – satt representanter från adel, präster och borgare (bondeståndet valde att inte delta)⁴² och det var även ständerna som utsåg kommissarierna vilka var ansvariga för den dagliga verksamheten i banken.

Att ständerna var huvudman medförde att deras medlemmar behövde ha förtroende för banken och se den som betydelsefull, att den var ”nyttig, praktikabel och nödig” som det uttrycktes vid riksdagen 1668.⁴³ Kommissarierna – som ledde det dagliga arbetet i banken – instruerades av ständerna att vid utlåning inte ta hänsyn till låntagaren eller dess villkor.⁴⁴ En bank under ständerna skapade ett antal möjligheter – den var på betryggande avstånd från kungamakten och då ständerna även hade bevillningsrätten i sin hand gav den åtminstone skenbart banken en ekonomisk stadga. I jämförelse med övriga städer och länder i Europa där det fanns lånebanker vid denna tid kan Stockholm och Sverige dessutom karaktäriseras som både fattigt och agrart. Detta innebar att banken inte kunde förlita sig på en grupp insättare eller låntagare utan behövde attrahera en mångfald av kunder.

Att fysiskt bygga förtroende

För att kunna bereda en omstart för bankverksamhet i Sverige behövde den nya banken vara klart skild från den gamla.⁴⁵ En central del i den nya bankens förtroendeskapande blev därför att visa att den inte delade något med Stockholm banco. Varken personal eller kunder fick gå över till den nya banken utan att helt ha avslutat sina affärer med den gamla. Och för att verkligen betona att det rörde sig om två olika institutioner skulle den nya banken inte inhysas i den gamla lokaler: ”Skall och så ett annat hus till denne nye Banco uppsökas, att uti alla delar hava honom separerat

Karl XII, Gudrun Ekstrand (red.), Stockholm 1984; Rita Bredfeldt, *Tidigmoderna företagarstrategier: Järnbrukens ägar- och finansieringsförhållanden under 1600-talet*, Stockholm 1994, s. 132–166; Torgny Lindgren, ”Kungl. Maj:ts Ständers bankkontor i Falun 1692–1705”, *Bergslaget* 1968:3.

41 Brisman 1918, s. 44–52, 84–96.

42 Brisman 1918, s. 84.

43 Riksarkivet (RA), Ständernas plena och kanslier, Ridderskapet och adeln, Riksdagen 1668, vol. 20:R 30 1668, ”Annotata om Bancken”.

44 Instruktioner för fullmäktige och kommissarier 1668, § L, tryckt i Brisman 1918.

45 Pihl 2022, s. 6–9.

ifrån den gamle.”⁴⁶ Vid riksdagen 1668 uttalade sig adelsståndet om hur en bankbyggnad borde vara utformad:

själva huset, där Banco och penningarna skall vara och stå, må på sådan ort och ställe byggas, jämväl med så starke och tjocka valv, item järnkistor till medlens bevaring med dubbla järndörrar, in summa allt så bebyggt, grundfäst och med järnband, sten och kalk sammanbundet och bevarat, att intet äventyr i någon mätto därvid kan befaras, särdeles nu och i alla tider för eldsvåda säkerhet och utom hasard⁴⁷

Det adelsståndet efterfrågade var en säker byggnad; järn, sten och kalk skulle skydda de medel som fanns i bankens förvar. Redan i en diskussion 1642 om byggande av ett riddarhus uttrycktes klara föreställningar om vad för slags byggnad bankverksamheten krävde. Riksrådet och överståthållaren i Stockholm, Klas Fleming, gav förslag om att det framtida riddarhuset även skulle inrymma lokaler för en lånebank och ”var till sådane hus då måste vara, vilket allt sådant, särdeles tvenne valv över varandra”.⁴⁸

I arkitekturhistoriska sammanhang lyfts ett antal centrala behov som en bankbyggnad behöver tillgodose. Säkerhetsfrågan är ett av dessa, säkra utrymmen för pengar och panter var ett krav för en välfungerande bankbyggnad. Andra var en god tillgång till ljus, möjligheten att separera olika verksamheter: allmänna utrymmen där mötet med kunder kan ske och andra avgränsade utrymmen för bankernas personal.⁴⁹ Ett centralt problem i tidigt bankbyggande var hur rymliga, ljusa och säkra lokaler för möten med kunder skulle åstadkommas. Problemet löstes i den typiska bankhallen med inflöde av dagsljus från högt belägna fönster på väggar eller i tak, svårtillgängliga för tjuvar. Även om trängsel framträder som ett problem i bankledningens diskussioner under 1600-talet kom inte några lokaler som mötte dessa basala krav att byggas i Sverige före 1800-talet.⁵⁰

När konkreta lokalförslag diskuterades av fullmäktige och kommissarierna var säkerheten – tillgången till valv – det centrala temat och de flesta förslagen var fastigheter byggda av adeln, inte bara nära den politiska makten i slottet och Riddarhuset utan också nära Herman Wrangels hus strax sydost om slottet där Stockholm banco varit inhytt. Som banklokal föreslogs först Shering Rosenhanes relativt nyuppförda palats på Riddar-

46 *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll*, del 10 1668, Stockholm, 1893, s. 450.

47 *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll*, 1893, s. 391.

48 *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll*, del 3 1636–1644, Stockholm 1857, s. 156.

49 Andersson & Bedoire 1980, s. 100; Kenneth Hafertepe, ”Banking Houses in the United States: The First Generation, 1781–1811”, *Winterthur Portfolio* 2000:35:1.

50 Andersson & Bedoire 1980, s. 93–121.

holmen, men då huset inte hade några säkra valv föll förslaget. Andra hus som diskuterades var Bengt Oxenstiernas, även det på Riddarholmen, och den nyss avlidne riksskattmästaren Gustav Bondes vid Riddarhustorget. Längst fördes diskussionerna om Bondes hus, ”som för säkra valv, många avdelta kamrar närhändige goda källare och egen utgång, syntes vara det commodeste lägenheten”. Då fullmäktige höll sitt möte i Riddarhuset skickades två av kommissarierna över gatan för att ställa en förfrågan till ”skattmästerinnan”, Bondes änka Anna Persdotter (Natt och Dag), om hon ville upplåta några våningar av huset till banken. Efter positivt svar tågade stora delar av fullmäktige över för att besiktiga lokalerna. Även om lokalerna var lite väl små befanns de ändå ”bekvämlige vara för de betjänter i Banco”. Särskilt om fullmäktige även fortsättningsvis tilläts hålla sina möten i Riddarhuset.⁵¹

En vecka efter besiktningen av Bondes hus hade dock läget förändrats. Utan att det motiverades i protokollet lyftes i stället den avlidne rikskanslern Erik Oxenstiernas hus strax bredvid slottet som det mest intressanta alternativet. Fullmäktigeledamoten och borgmästaren Trotzig hade besett och förfrågat sig om huset. Det hade goda valv men var något trångt. Dock skulle banken ges möjlighet att även få hyra de övre våningarna om så skulle behövas. Fullmäktige och kommissarierna enades om att det var det bästa förslaget hittills.⁵² Veckan efter besökte hela bankens ledning huset och man beslöt sig för att hyra det. Samtidigt överlades om hur lokalerna skulle disponeras och då stod säkerhet och en rumslig separation i centrum:

Större salen i nedre våningen skulle vara för ständernas fullmäktige den andre kammaren därifrån för kommissarierna, och den därnäst för sekreteraren, de underste logementerna till bokhållare och kassörer, och valven det ena för silvermynt det andra för kopparmynt och det 3de för panterna, vilka [...] i synnerhet att bliva med gode bommar läs och järndörrar välförordnade.⁵³

Elden som adeln ville skydda banken mot framträder också i bankens egna handlingar som ett hot mot dess tillgångar och allmänhetens förtroende. Dels fanns en risk kopplad till de fasta panterna. Lån på hus och fast stads-egendom gavs därför till maximalt halva värdet, till skillnad från skattejord som kunde belånas upp till två tredjedelar.⁵⁴ Dels rörde det sig om brandfaran

51 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 1–5.

52 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 9–14.

53 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 17–18.

54 *Instruction. Hwar efter Sweriges Rijkets Ständer wela att Commisaarie...*, §§ 21–22, tryckt i Brisman 1918.

mot bankens eget hus och de kontanter och panter som där förvarades. Det sistnämnda var ett återkommande problem. En vecka efter en stor brand på Norrmalm i juni 1686, då banken låg vid Järntorget, diskuterade fullmäktige och kommissarierna brandriskerna och konstaterade ”vad bankohuset vidkommer så står det på sjösidan i stor fara”.⁵⁵

Förutom vikten av att separera den gamla och den nya banken från varandra och hitta en säker byggnad med valv, uppkom 1668 också frågan huruvida den nya bankens två avdelningar – växelbanken och lånebanken – skulle logera i samma byggnad. En av borgarståndets ledamöter i fullmäktige argumenterade för en separation för ”att undfly alla misstankar”.⁵⁶ Han fruktade att allmänheten skulle tro att pengar skulle flyta mellan de två avdelningarna; att insättningar i växelbanken skulle användas för utlåning i lånebanken och därmed riskera att skapa oro för likviditetsbrist i den förstnämnda. Enligt Palmstruch var det så förhållandet mellan växelbanken och lånebanken i Amsterdam, där de officiellt var två separata institutioner, hemligen såg ut.⁵⁷ Relationen mellan låne- och växelbanken var en källa till oro hos bankledningen åratals framåt. Fullmäktiges ordförande förmanade 1670 kommissarierna att noggrant bokföra alla transaktioner mellan de två avdelningarna då ”det går tal därom hos var och en i staden”.⁵⁸ ”Tal i staden” var en fara minst lika hotande som den förtärande elden då det var folkets tillit som bar upp bankens kredit, till vilket vi återkommer nedan.

Diskussionerna om bankens lokaler under dess tillkomstperiod rörde främst praktiska aspekter av säkerhet och funktionalitet, men vetskapen om att banken hade goda valv var förmodligen också viktigt för förtroendebygandet gentemot framtida kunder. Diskussionerna präglades av pragmatiskt ekonomiserande. Ett yttrande under ett av de första bankomötena är karaktäristiskt för bankledningens syn på sitt lokalbehov: ”kan man taga ett lagom hus ad interim, till dess man får se vad verket fodrar”.⁵⁹ Citatet belyser bankverksamhet som en praktik i vardande, man visste helt enkelt inte vad man skulle komma att behöva.

Återkommande problem för banken var trångboddheten, först i lokalerna i Oxenstiernska palatset och sedan i det särskilt för banken byggda huset vid Järntorget. En växande verksamhet skapade problem kopplade till förvaringen av kopparmynt och myntplåtar med en vikt upp till nära tjugo kilo och lösa panter; bankens hus tycks tidvis ha varit sprängfyllt av

55 RA, BP, vol. 306, 1686, s. 338

56 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 1–2.

57 Brisman 1918, s. 11, 18–21.

58 RA, Riksbanken, Bankofullmäktiges protokoll, Huvudserien, Renskrivna protokoll, vol. 1, 1670, s. 147.

59 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 1–2.

kopparkastruller och silverskedar.⁶⁰ Trängseln och det faktum att panterna flyttades runt mellan olika utrymmen gjorde att panter förkom eller blandades ihop.⁶¹ Men även den administrativa verksamheten krävde utrymme. I bankens interna diskussioner klagades ofta över bristen på utrymme till exempel när bokslut skulle göras och protokoll och räkenskaper renskrivas. När bokhållarna i januari 1685 skulle börja gå igenom föregående års böcker inrymdes de i en kammare som tidigare använts som pappersförråd.⁶²

Trängseln betraktades inte primärt som ett praktiskt problem för de anställda, främst var den ett potentiellt hot mot kundernas förtroende till banken. Även de publika utrymmena beskrevs som trånga, särskilt inför jul och nyår. När en man titulerad dräng lyckades få ut pengar på ett förfalskat papper, ”förleden nyårsafton, ibland myckenheten av folket”, skyldes det på trängsel och stress i bokhålleriet.⁶³ Bankens system för hanteringen av insättningar och uttag medförde att kunderna tvingades att fysiskt röra sig mellan olika delar av banken – mellan bokhålleri och kassa – vilket skapade en ström av folk genom bankens lokaler och en uppluckring av de allmänna och mer privata delarna av byggnaden.⁶⁴ Trångboddhet och trängsel blev därmed ett hot mot bankens trovärdighet då den satte kundernas pengar och pantsatta föremål i fara. En viss avskildhet skapades emellertid runt kassörerna genom de skrank som omnämns i protokollet från en inventering som gjordes i banken 1693.⁶⁵ Hos de enskilda kassörerna i växel- och lånebanken fanns även mindre och större järnbeslagna kistor för deras egna kassor, men också för den så kallade generalkassan för att garantera säkerheten för de medel som inte förvarades i valven.⁶⁶

När banken på allvar började diskutera att lämna lokalerna i Oxenstiernska palatset under 1670-talet var olika lösningar aktuella. Banken kunde tänka sig att bygga ett eget hus, att hyra Funcks hus vid Skeppsbron eller greve Totts hus vid Munkbron. Det senare hade fördelen att ha en liten gård som man kunde bygga ut på, men saknade valv och ”andre nödige logementer” samt var inte heller brandsäkert nog. Enighet rädde dock om att huset skulle ligga i staden, ”ty på malmarna tjänte icke banken vara”.⁶⁷ Man fastnade slutligen för stadens förslag som innebar att den med finansiell stöd genom ett lån i banken byggde ett hus vid Järntorget. Där var en tomt redan avsatt

60 RA, BP, vol. 310, 1690, s. 352; vol. 311, 1691, s. 267–268.

61 RA, Riksbanken, Bankofullmäktige, Liggare äldre inventarier, D I:524, 1669–1680.

62 RA, KP, vol. 859, 1685, s. 39.

63 RA, KP, vol. 859, 1685, s. 1. Se även RA, BP, vol. 298, 1675–1676, s. 56.

64 Brisman, 1918, s. 134–135.

65 Ernst Nathorst-Böös, ”Riksbankens inventarier 1693”, *RIG* 1974:57:2, s. 50–51

66 RA, Riksbanken, Sveriges riksbank Bankofullmäktige, Liggare äldre inventarier, vol. 524, 1669–1680.

67 RA, BP, vol. 297, 1674, s. 87.

för börs, våg och bank, som banken sedan skulle hyra in sig i.⁶⁸ Samtliga föreslagna platser låg närmare stadens ekonomiska centrum än de platser bankerna tidigare logerat i, Herman Wrangels och Oxenstiernas hus som låg närmre slottet, politikens och förvaltningens mittpunkt.

Det nya huset som uppfördes för banken ritades av Nicodemus Tessin d.ä. och följde till stora delar Andrea Palladios grundplan för Villa Pisani i Montagnana som var en privatvilla, inte ett bankpalats. Vissa av dragen i villans plan, exempelvis dess stora förstuga med två angränsande rum var även lämplig för bankens verksamhet då växel- och lånebankens respektive kassor kunde inhysas där.

Under planeringsfasen av den nya bankbyggnaden var kommissarierna i kontakt med Tessin via staden och inom banken diskuterades vilka behov verksamheten hade. Till exempel behövde kassorna vara minst tolv alnar breda, konferenssalen däremot kunde gott göras något mindre än den som fanns i Oxenstiernas hus. Men det kanske viktigaste önskemålet var att Tessin skulle samla kassorna och bokhållningen på en och samma våning:

där vore väl att få alla kassorna samt med bokhålleriet neder vid jorden att folket intet behövde löpa upp, vilket och förmentes kunna ske och acomenderades kommissarierna uppsätta och med Tessin kommunicera vad logementer och commoditet till bankens tillbörlige betjänande fordras⁶⁹

Trots bankens önskemål utformades även det nya huset så att kunderna kom att tränga långt in i bankens lokaler och verksamhet, eftersom bokhålleriet inhystes två trappor upp och endast nåddes av en trång spiraltrappa.⁷⁰ Att det blev så kan delvis tillskrivas tomtens begränsade yta. Men då kravet att samla mötena med kunderna var ett av få krav som banken ville uppmärksamma Tessin på, men han inte hörsammade, tyder på att arkitektens vision var styrande framför de praktiska behoven. Liknande segrar för arkitektoniska ideal framför en verksamhets speciella krav har Eva Löfgren uppmärksammat i det tidigmoderna tingshusbyggandet. En annan likhet mellan de första banklokaler och tingshusens utformning är att avskiljandet av olika verksamheter och typer av människor (kunder och personal i en bank, eller rättens ämbetsmän och åhörare) inte styrde byggnadernas utformning på det sätt som senare blev legio.⁷¹

Vid sidan av säkra valv och lås talades mycket litet om byggnadens

68 RA, BP, vol. 297, 1674, s. 85; vol. 311, 1691, s. 281; Sirén 1913, s. 74–75.

69 RA, BP, vol. 298, 1675–1676, 359.

70 Larsson 1976, s. 31–32.

71 Eva Löfgren, "A Spatial History of Swedish Rural Courts", i *Legal History: Reflecting*

funktion som förtroendeskapande i protokollen. Inte heller vid byggandet av bankhuset dekorerades dess fasader eller inre med ornament som konkret eller allegoriskt knöt an till verksamheten i huset på det sätt som gjordes när Bank of England byggde nytt under 1700-talets första hälft och som blev vanligt under 1800-talet även för privata banker.⁷² Ett undantag skulle eventuellt vara sköldarna med tre kronor och en stjärna, vilken eventuellt kan tolkas som Nord- eller Polstjärnan,⁷³ som Tessin d.ä. hade med i en skiss för huvudportens utformning (Fig. 1). Emellertid tycks dessa utsmyckningar inte ha utförts enligt skisserna, de finns exempelvis inte med i *Suecia Antiquas* illustration av banken (Fig. 2). I jämförelse med annat profant byggande i tiden saknade bankens byggnad dekor som knöt an till den verksamhet som där skulle bedrivas. I både diskussionen om och uppförandet av Göta hovrätts byggnad i Jönköping några decennier tidigare spelade till exempel dess roll som statlig ämbetsbyggnad och rättens ”heder” en viktig roll. Huvudfasaden dekorerades med dubbla uppsättningar av stora riksvapnet och i lokalerna möttes besökare av skulpterade personifikationer av lagen och rättvisan.⁷⁴

Vid fasadens utformande kom Tessin inte att följa Villa Pisiani, inte heller utformades den i den holländska stil i vilken han ritat ett förslag till börshus något decennium tidigare; i stället valde han en romersk palatsstil.⁷⁵ Arkitekturhistoriker har i Tessins d.ä. utformning av fasaden i romersk palatsstil velat se en avsikt att genom stränghet och slutenhet signalera styrka och säkerhet, de två ord som sedan 1668 fanns med på bankens sigill.⁷⁶ Då inga diskussioner om husets utformning finns bevarade är det omöjligt att veta om det var arkitekternas och tidens estetiska ideal eller behovet att i den rumsliga gestaltningen signalera säkerhet eller ändamålsenlighet som styrde husets utformning.⁷⁷ Att bankledningens önskemål att placera kassa och bokhålleri på samma våningsplan inte följdes talar för att arkitekterna i tämligen begränsad omfattning tog hänsyn till verksamheten. I sin studie av bland annat hus av Tessin d.ä. argumenterar Osvald Sirén övertygande

the Past and the Present Current Perspectives for Future, Kjell Å. Modeer m.fl. (red.), Stockholm 2021, s. 143–147.

72 Daniel M. Abramson, *Building the Bank of England: Money, Architecture, Society, 1694–1942*, New Haven 2005, s. 53–56; Murphy 2019, s. 63–67.

73 Under 1600-talet framställdes den inte alltid med fem uddar, se Heribert Seitz, ”Nordstjärnan, symbol för fosterland och snille”, *Fataburen* 1938, s. 98–99.

74 Gunnar Bendz, *Göta hovrätt genom seklerna*, Stockholm 1935, s. 86–87; Anders Franzén, *Göta hovrätt: Rättvisans hemvist under fyra sekel*, Jönköping 2016, s. 33–34.

75 Sirén 1913, s. 96–97.

76 Larsson 1976, s. 33; Kristoffer Neville, *Nicodemus Tessin the Elder: Architecture in Sweden in the Age of Greatness*, Turnhout 2009, s. 77–78.

77 Sirén 1913, s. 96–97.

för att Tessin d.y. starkt påverkat husets utformning ifrån sin romerska utsiktspunkt.⁷⁸ Drivande för husets utformning var förmodligen även statens – genom ståthållaren – och stadens ledning, vilka var intresserade av att utveckla det stockholmska stadsrummet för att passa en nordeuropeisk stormakt.⁷⁹

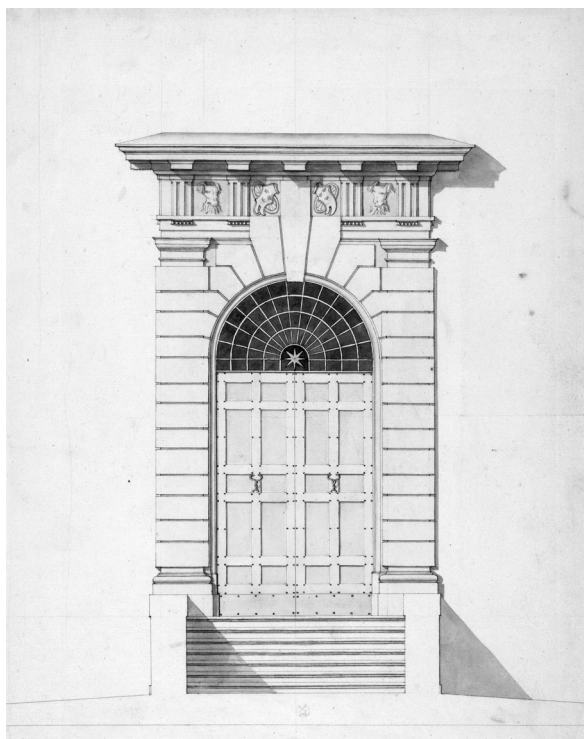

Fig. 1. Nicodemus Tessin d.ä., förslag till port för bankens hus vid Järntorget. Foto: Cecilia Heisser/Nationalmuseum.

Att genom symbolik och fasadens utformning signalera kvaliteter särskilda för en bank stod på många sätt tillbaka för praktisk ändamålsenlighet och fysisk styrka i form av valv och lås i bankens interna protokoll. Som exempel kan ges en diskussion som följde uppvisandet av tapeter till fullmäktigesalen: ”men efter de behagades vara och mycket dyra, slöts att man skulle andra nya randiga franska tapeter utse”.⁸⁰

Att bankens verksamhet snarare var kopplad till funktion och de per-

78 Sirén 1913, s. 88–103.

79 Thomas Hall, *Huvudstadens omvandling: Stockholms planering och utbyggnad under 700 år*, Stockholm 1999, s. 55–63.

80 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 336.

soner som var satta av ständerna att leda den än till ett hus eller en plats visar det faktum att bankokommissarien Joachim Lillenhoff den 10 oktober 1668 mottog en insättning på 700 riksdaler redan innan banken hade en lokal eller anställd personal; ständernas beslut att skapa en ny bank hade fattats den 22 september. Då ett ”visst bankohus ej ännu var ordinerat”, tog Lillenhoff själv emot pengarna och gav ”sin revers” därpå.⁸¹ Denna och andra insättningar gjorde att bankens ledning fick brått att anställa åtminstone en bokhållare och en kassör så att ”folket skulle till Banco skada afwähnias, där de icke blifva vederbörligen emottagna”.⁸² Rädslan att folk skulle vänja sig av med banken på grund av bristande tillgänglighet, eller ännu värre att folk skulle tappa förtroende för den på grund av otrevligt bemötande var en återkommande diskussionspunkt under lång tid inom bankens styrande organ. Lillenhoff beskrev det som att ”banken måste som en ung köpman gå mycket caute [försiktigt]”.⁸³ Att gå försiktigt gjordes inte med storvulna byggplaner och slösaktigt spenderande utan krävde försiktighet och vårdande av kundrelationer.

Sigill och tryckta dokument, därav styrka och säkerhet

Bankens materiella praktik tog inte enbart form i dess lokaler. Materiella praktiker kopplade till olika typer av dokument blev centrala för att skapa tillit till verksamheten. Under 1669 diskuterades behovet av ett sigill för den nya banken under de gemensamma mötena mellan fullmäktige och kommissarierna. Jacob Fleming, rikskammarråd och fullmäktiges ordförande, föreslog att sigillet skulle avbilda trohetens gudinna Fides⁸⁴ hållande ett ymnighetshorn med mynt och stödjande sig mot ett ankare och en sten.⁸⁵ Bankokommissarien Lillenhoff invände dock vid mötet att Flemings förslag var mycket likt de sigill som använts av Stockholm banco. Den gamla bankens sigill som använts på de så kallade kreditivsedlarna, som pekats ut som en grundorsak till Stockholm bancos fall, hade prytt med just Fides stödd på ena sidan mot ett ankare och på den andra mot en penningssäck. Lillenhoff påminde också om att David Klöcker Ehrenstrahl lovat att

81 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 11.

82 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 18.

83 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 172.

84 Platbärzdis tolkar kvinnofiguren på Stockholm Bancos sigill som en symbol för hoppet (Spes) och traditionellt är det Spes som porträtteras med ett ankare. Aleksanders Platbärzdis, *Sveriges första banksedlar: Stockholms Bancos sedelutgivning 1661–1668*, Stockholm 1960, s. 104–105.

85 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 202.

utarbete ett förslag till ett nytt sigill. I oktober återkom man till frågan om sigill och denna gång fanns en modell färdig som i protokollet beskrivs som

varandes 2 cornucopia ståendes på en cubo eller 4-kantig sten, och havandes över sig en krona, med denna inskription Hinc securitas et Robur; och frågades nu huru stort det borde vara, samt om inuti omkring icke skulle sättas dessa ord, Sveriges rikets ständers banco sigill: samt uti vad språk latin eller svenska⁸⁶

Det nya förslaget skilde sig betydligt från såväl Stockholm bancos sigill som Flemings förslag. Fides var borta och i stället hade ymnighetshornen dubblerats. En sluten kunglig krona av samma typ som fanns på det så kallade rikssigillet och kollegiernas sigill hade lagts till.⁸⁷ Symboler som knöt an till riket eller staten hade saknats i både Stockholm bancos sigill och hos Fleming. I det förstnämnda fallet förmodligen på grund av den gamla bankens ställning som ett kompani och inte en statlig institution. I protokollet nämns inget om ymnighetshornens (*cornucopia*) innehåll, men i det färdiga sigillet innehöll de frukter, till skillnad från tidigare sigillförslags mynt (fig.3).

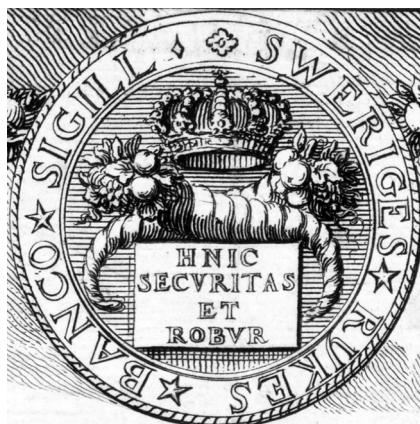

Fig. 2 och 3. Stockholm bancos stora och lilla sigill på sedel samt Rikens ständers banks sigill (ur *Suecia antiqua et hodierna*). Foto sigillstamp: Richard Kjellgren.

86 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 267.

87 Folke Ludwigs, "Och med Vårt kungl. Sigill bekräfta låtit" Riksarkivets samlingar av sigillstamplar och stämplars från 1600-talet och framåt", *Arkivkonst: Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 2000*, Stockholm 2000, s. 21–25; Stig Stenström, *Arvid Karlsteen. Hans liv och verk*, Göteborg 1944, s. 349–353.

I en jämförelse mellan de två sigillen framträder Riksens ständers banks som ett myndighetssigill och banken etableras som tydligt knuten till rikets styre och förvaltning. Den kungliga kronan har getts en framträdande plats tillsammans med ymnighetshornen som kan ses som ett slags insignier för banken. I det nya banksigillet var tro och hopp – Fides och ankaret – utbytta mot ymnighet och devisen ”Hinc securitas et robur” (härav säkerhet och styrka). Sigillen för de kungliga kollegierna följde ett likartat mönster med krona och insignier; kammarkollegiets sigill innehöll exempelvis dess symbol i form av två korslagda nycklar.⁸⁸ På samma sätt utformades hovrätternas sigill under 1600-talet med olika symboler för rättsutövning: svärdet, vågen eller rätten personifierad genom Justitia. I Martin Sunnqvists analys av Svea hovrätts sigill från 1614 framkommer en parallell till Riksens ständers banks sigillutformning då även Svea hovrätt hade att förhålla sig till en inte helt oproblematiske föregångare i form av Erik XIV:s höga nämnd. Även i hovrättens fall valdes ett sigill som tydligt avvek från föregångarens.⁸⁹

Det mesta i sigillet utformning väckte mötets gillande. Dock påpekade bankofullmäktige Johan Olivecrantz, statssekreterare i kanslikollegiet, att han av en ”förmäm herre förmärkt” att orden Sveriges rikets ständer ”något kunna chockera”.⁹⁰ Som statssekreterare var Olivecrantz föredragande i riksrådet och möjligen kan han därifrån fått med sig någon hög herres farhågor, eventuellt kanslern Magnus Gabriel De la Gardies. Efter diskussion enades fullmäktige att utesluta ”det ordet ständer, emedan dessa orden Sveriges rike inkluderar Kungl. Maj:t, men det ordet ständer, synes lika som exkludera”. En sådan formulering ansåg de församlade inte kunna chockera någon då beteckningarna ”Sveriges rikets skeppsflotta” och ”Sveriges rikets råd” var väl etablerade.⁹¹

Diskussionen visar en spänning mellan ständer och regering men också på en stark vilja att kommunicera banken som en så allmänt tillgänglig och nyttig institution som möjligt. Ständernas företrädare i form av bankofullmäktige och kommissarier tycks 1669 inte haft självsäkerhet eller vilja att riskera att stöta sig med regeringen. Stockholms banco hade varit en produkt av kungamaktens och rådets vilja till en svensk bank och likaså hade rådet varit mycket drivande i placeringen av en rekonstruerad bank under ständerna.⁹² Redan från bankens start var spänningen mellan banken som

88 Stenström 1944, s. 352.

89 Marin Sunnqvist, ”Insignia of Independence or Subordination? The Iconography of the Seals of the Svea Court of Appeal”, i *The Svea Court of Appeal in the Early Modern Period*, Mia Korpiola m.fl. (red.), Stockholm 2014, s. 357–361, 364–368, 379.

90 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 267.

91 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 268.

92 Christopher Pihl, ”A Bank in a Monarchy: An Early Modern Anomaly? The Swedish Bank of the Estates of the Realm”, kommande, *Scandinavian Journal of History*.

ett offentligt verk – allom till fromma – och en institution under ständerna närvarande. I slutet av 1669 noterades i bankoprotokollet ”att i [kammar-] kollegio vore omtalt, att ehuru banken vore under riksens ständers namn, förmodades den dock vad som till kungl maj:ts tjänst in specie där under kunna observeras”.⁹³

Betydelsen av bankens namn framkom även i en episod som utspelades drygt två decennier senare. År 1691 hade en leverans av förtryckta blanketter blivit fel och i stället för ”Rikens ständers bank” stod ”Rijks Banco”, nära den formulering som valdes för sigillet 1669. Kommissarierna beordrade att den felaktiga texten skulle rättas för hand.⁹⁴ Banken var här mån om att betona sin position under ständerna i en period som inte präglades av självständiga ständer. Emellertid är det inte uppenbart att rättningen ska tolkas som en markering mot kungamakten, utan som en markering av bankens koppling till ständerna. För regeringen var bankens fortbestånd viktigt både för dess egen möjlighet att låna men också för det finansiella systemet. Att upprätthålla en bild av banken som skild från regeringen genom sin placering under ständerna låg således även i den enväldiga kungamaktens intresse. Både Karl XI och Karl XII var måna om att upprätthålla bankens koppling till ständerna då den var kredit- och legitimitetsstärkande. Under stora nordiska kriget stärktes till och med Karl XII kopplingen mellan ständerna och statens finanser genom det så kallade kontributionsränneriet som kom att placeras under ständerna.⁹⁵

Sigillet funktion var att garantera ett dokumentets äkthet men också att ge det auktoritet. I en diskussion om hanteringen av förfallna panter föreslog kommissarien Lillienhoff att en ”tryckt admonition med viss termin och locus sigilli under” listande de som hade lån där löptiden överskridits skulle sammanställas och offentligt anslås. Sigillet funktion blev här auktoritetsstärkande under betalningsuppmanningen. Lillienhoffs förslag om att låta publicera eller offentligt anslå dem vars lån hade förfallit realiserades till viss del. Men som jag återkommer till nedan, rädde det emellertid under lång tid osäkerhet om på vilket sätt informationen skulle spridas och huruvida den riskerade att skada förtroendet för banken.

Lillienhoffs förslag innehöll ytterligare en viktig aspekt av bankens byggande av förtroende och auktoritet: admonitionen skulle vara tryckt. Det tryckta dokumentet sågs i detta sammanhang som förtroendeingivande. Rikskanslern, Magnus Gabriel De la Gardie, skulle enligt Fleming ha uppmanat banken att trycka de reverser (skuldbrev) som kommissarierna

93 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 343.

94 RA, KP, vol. 866, 1691, s. 233.

95 Brisman 1918, s. 168–177, 219; Pihl & Winton, kommande.

gav ut ”på det folket så mycket bättre satisfaction hava och större confidence till verket sätta kunde”. Förslaget gillades av de övriga i fullmäktige och av kommissarierna, som dock anmärkte att ”det absolute icke nödigt vore, eller till själva verkets essens hörde”.⁹⁶ Det betonades således att tryckta blanketter eller sedlar inte var nödvändiga för bankens funktion, vilket rimligtvis var en markering mot den äldre bankens sedelutgivning men också ett förtydligande av att bankens kredit inte låg i vilket medium transaktionerna utfördes. Från ett mycket tidigt stadium dokumenterades emellertid såväl lån som insättningar i den nya banken på förtryckta formulär där endast summa, pant, namn och datum infördes för hand. Förutom att vara en fråga om förtroende och trovärdighet – tryckta sedlar torde dessutom varit svårare att förfalska – bör det även ha varit en effektivitetsfråga: bokhållare och kassörer tjänade tid på att endast fylla i ett par luckor i de förtryckta blanketterna än att utfärda dem helt för hand. Vid tiden använde sig exempelvis tullen av förtryckta blanketter när de utfärdade kvitton för erlagd tull och vid Kopparberget förekom de så kallade kopparsedlarna.⁹⁷ De förtryckta blanketterna var en del av bankernas praktik som kom att skilja dem från den privata kreditmarknaden där handskrivna dokument var dominerande långt fram i tiden.⁹⁸

I anammandet av förtryckta handlingar av olika slag följde den nya banken den gamla i spåren och bankledningen uppvisade en medvetenhet om att behöva distansera sig från den äldre bankens praktiker när det gällde deras utformning och funktion. Under Stockholm bancos korta verksamhetstid och under dess ännu kortare tid av sedelutgivning hade de tryckta finansiella instrumenten utvecklats mycket för att motverka förfalskningar men även för att signalera säker- och kreditvärdighet. Utmärkande för dessa sedlar var att de var tryckta, men handsignerade av en rad personer i banken och dessutom försedda med både dessa personers egna sigill och bankens.⁹⁹ Att sedlarna försågs med de anställdas underskrifter och sigill kan ses dels som en åtgärd för att försvåra förfalskningar, dels som ett sätt att stärka bankens kredit genom att knyta den till de personer som verkade i banken. Men det stora antalet undertecknare och sigill lyfte snarare fram individerna framför banken som institution.

Stockholm banco utarbetade en praktik kopplad till tryckta bankhandlingar, som i vissa fall kom att cirkulera som betalningsmedel. Riksens ständers bank byggde vidare på denna praktik, dock med det uttryckliga

96 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 23. Se även RA, KP, vol. 855, 1668–1677, s. 1–3.

97 Platbärzdis 1960, s. 37–38.

98 Anders Perlinge, *Sockenbankirerna: Kreditrelationer och tidig bankverksamhet Vänga socken i Skåne 1840–1900*, Stockholm 2005, s. 20–23, 69–75.

99 Platbärzdis 1960, s. 45–46, 80–113.

förbudet att ge ut sedlar jämförbara med dem som allmänt betalningsmedel cirkulerande kreditsedlarna. Den nya banken bröt mycket medvetet med vissa delar av den gamla bankens sätt att utforma bankhandlingar. Fullmäktiges ordförande Fleming hävdade att en rad personer hade undrat varför de attester som gavs ut av banken vid insättningar inte undertecknades av samtliga kommissarier.¹⁰⁰ Till skillnad från Stockholm bancos kreditsedlar var attesterna inte tänkta att cirkulera som betalningsmedel eller som bevis på att om den på attesten angivna summan ograverad fanns kvar på kontot, ändå fanns en förväntan om att de skulle vara ”fullsignerade”. Då attesterna inte var en garant för att summan fanns på kontot fanns det en risk att de kunde ange en summa som inte var i överensstämmande med bankkontots saldo. Det diskuterades därför i banken om dessa attester verkligen behövdes. Petter Trotzenfeldt, borgarståndets fullmäktige, pekade på hur det gick till i Amsterdam:

vore och uti Holland i banken brukligt, att aldrig givas någon attest ut, utan allenast uti bankböckerna inskrivas den summan och personen, som den insätter, varandes sådant av den kredit och trovärdighet, att folket sig där med contentera¹⁰¹

Fleming svarade Trotzenfeldt ”att här annorledes är”, antydande att den svenska banken inte åtnjöt samma förtroende bland befolkningen som dess holländska motsvarighet. Genom att vara signerade av endast en kommissarie och utan sigill fick de karaktären av ett kvitto och signalerade att ständernas bank inte gav ut kreditsedlar. Att de inte var signerade av samtliga kommissarier försköt också fokus från undertecknarnas kredit till bankens.

Problem uppstod dock när bankhandlingarna från ständernas bank började cirkulera som betalningsmedel, förbudet till trots. Då närmade man sig en situation liknande den som uppkommit med Stockholm banco. Som nämnts ovan expedierades en insättning i banken i två steg. Först skrevs en attest i kassan som insättaren sedan skulle ta med till bokhålleriet för att få summan införd på sitt konto; detta skulle ske samma dag, annars förlorade attesten sitt värde, vilket även stod tryckt på den. Men i stället för att gå till bokhålleriet började folk använda attesterna som betalningsmedel. Detta gjordes i sådan omfattning att banken inte vågade upprätthålla endagarsregeln.¹⁰² Banken tvingades här att böja sig för praktiker som den själv uppfattade som potentiellt skadliga för verksamheten. Bankens vilja att

¹⁰⁰ RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 251.

¹⁰¹ RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 251.

¹⁰² Brisman 1918, s. 134–135.

framstå som en institution utan likheter med den gamla banken fick bitvis överges när det kommer till vad som kan kallas dess materiella praktik, vilket tydligt visar på förtroendeskandals reciprok karaktär.

Att gå *caute*: Mötet med kunderna

Att bankens ledning uppfattade verksamheten som sårbar för yttre hot som eld och konfiskering visades ovan. Men ett mer vardagligt hot som ofta diskuterades inom banken var att beteendet hos den egna personalen skulle skrämja bort kunder och skada människors förtroende till banken, dess rykte i "the public economy of information".

Bankens öppenhet för alla och vikten av att behandla alla kunder lika var ett återkommande tema i bankledningens diskussioner. I januari 1669 fastslog kommissarierna att "fattiga så väl som rika måste bli hos banken ackommoderade".¹⁰³ Bankokommissarien Pontin reste vid ett bankmöte i april 1669 frågan om banken inte skulle kunna tillåtas låna ut summor lägre än miniminivån åtta daler silvermynt till de "fattiga och torstiga". Fullmäktige motsade sig dock förslaget med motiveringen att det skulle innebära för stora besvär för räkenskaphållningen att bokföra många och små summor.¹⁰⁴ Även i bankkottets möten vid riksdagen 1672 kom frågan om bankens tillgänglighet för bönder och mindre bemedlade upp. Bankokommissarien Pontin menade att det hände att bönder som legat i staden i en vecka för att sälja varor åkte hem på kvällen i stället för att vänta till förmiddagen då banken emottog inbetalningar.¹⁰⁵ Denna omsorg var bestående. Periodvis led banken brist på kopparmynt, vilket begränsade dess verksamhet då den inte fick konvertera mellan myntslagen: ett lån eller insättning i kopparmynt skulle betalas i samma myntslag. Emellertid gavs undantag för "fattigt folk som begär små summor till låns"¹⁰⁶ och ansträngningar gjordes för att "anskaffa sorter till folkets förnöjelse".¹⁰⁷ Det hände även att banken efterskänkte fattiga straffavgifter de ådragit sig.¹⁰⁸ Denna omsorg var ett uttryck för den speciella situation den svenska banken befann sig i genom att vara beroende av förhållandevis breda gruppers stöd genom ständerna.

Vid sidan av valv och lås hörde också vaktpersonal till de yttre säkerhets-

¹⁰³ RA, KP, vol. 855, 1668–1677, s. 18.

¹⁰⁴ RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 109.

¹⁰⁵ RA, Sveriges riksdag, Bankkottet, Protokoll 1672, vol. 4528, s. 93.

¹⁰⁶ RA, BP, vol. 305, 1685, s. 61.

¹⁰⁷ RA, KP, vol. 860, 1686, s. 240. Se även RA, BP, vol. 311, 1691, s. 329; RA, KP, vol. 866, 1691, s. 463.

¹⁰⁸ RA, BP, vol. 311, 1691, s. 365.

arrangemang som knöts till banken. När den nya banken organiserades under slutet av 1668 stod behovet av vakter klart och fullmäktige önskade få två vakter från gardet som man menade att den gamla banken haft.¹⁰⁹ Detta tycks ha beviljats, efter något år upplever bankledningen problem med gardisterna då de ”hantera bönderna stundom hårt och icke så alltid tillstädes äro”. Man diskuterade huruvida några män ur stadsvakten skulle tas ut för att antingen ersätta eller komplettera gardisterna under åtminstone den mörka årstiden.¹¹⁰ I avbildning av banken i *Suecia antiqua et hodierna* står vakter utplacerade vid entrén (Fig. 4).¹¹¹

Bankledningens omsorg rörde emellertid inte enbart bönder och andra med begränsade ekonomiska tillgångar. Borgmästare Olof Hansson Törnes dräng var en av flera som klagade på att ha blivit illa behandlad av den extra ordinarie bokhållaren Jacob Crusell som vägrat expediera hans sedlar. Kommissarierna fann detta mycket oroande, särskilt då det skett ”i Contoret, i allt folks åsyn”.¹¹² Majoren Anders Sparfelt tyckte sig ha blivit så illa behandlad av bankokommissarien Nyman när han bett om att få lösa sitt lån att han kom till bankokommissariernas möte för att klaga. Nyman hade uppträtt mot honom både med ”affekter” och ”oanständiga ordformer” och Sparfelt krävde en förklaring och en ursäkt. Övriga kommissarier ondgjorde sig över Nymans beteende och enligt protokollet ”tyckandes mycket illa vara om slikt skall komma vidare ibland folket”.¹¹³ Elakt tal bland allmänheten var ett hot som stod i paritet med brand och andra yttre hot.

En bokhållares frånvaro på grund av sjukdom hade gjort att ”folket så mycket långsammare blifva expedierat”, vilket kunde föranleda missnöje.¹¹⁴ Vid ett annat tillfälle hette det att ”kassören Svan han blivit gammal kunde intet mer få arbeta taga emot och giva ut ogiltiga riksdaler, snäste folket, så att många över honom klagade”.¹¹⁵ Vid tiden för årsbokslut i januari höll banken stängt en tid och inför dessa stängningar instruerades kassörerna noggrant av kommissarierna att alltid vara närvarande i kassan ”på det folket, som i slikt fall eller eljest hava dem till bankens tjänst att anlita, ej må givas anledning till klagomål”.¹¹⁶ Att behöva vänta, eller att inte få ut sina pengar i tid, sågs som ett hot mot bankens fundament, dess kredit: ”folket måst stått i Banken och väntat till verkets disscredit”.¹¹⁷

109 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 26.

110 RA, BP, vol. 294, 1668–1669, s. 312–313.

111 Kungliga biblioteket, Suecia, se Fig. 4.

112 RA, KP, vol. 870, 1695, s. 205–207.

113 RA, KP, vol. 869, 1694 s. 110–111.

114 RA, BP, vol. 306, 1686, s. 35. Se även vol. 311, 1691, s. 253.

115 RA, BP, vol. 306, 1686, s. 571.

116 RA, KP, vol. 859, 1685, s. 2–3. Se även RA, KP, vol. 865, 1690, s. 167.

117 RA, BP, vol. 299, 1677, s. 557

Fig. 4. Trängsel vid bankens entré vaktad av två beväpnade män. Gravyr av Willem Swidde 1691, ur *Suecia antiqua et hodierna*.

I sin oro över kassörer och bokhållares bemötande av bankens kunder uppvisade bankledningen stora likheter med ledningarna för olika typer av statliga verksamheter.¹¹⁸ Det äldre samhällets starka hederskultur spelade även den en viktig roll i detta sammanhang, vilket major Nyman ovan är ett exempel på: en verbal förolämpning eller avsnäsning kunde ses som en attack mot en persons ära.¹¹⁹

Under dess första decennier återkom rädslan för klagomål på banken i stort eller mot enskilda företrädare och anställda ständigt i bankledningens diskussioner. År 1691 diskuterade såväl bankokommissarierna som fullmäktige problem med "slaguren i bägge bankosalarna" som ofta gick fel eller inte alls på grund av urmakaren Niclas Pæwels "offitighet". Man lät därför byta urmakare till en som "berömmes före vara en av de förnämsta". Denne Anders Norman lovade att hålla uren igång samt ställa dem efter stadens klockor. Norman krävde dock en riksdaler mer i arvode än Pæwel, vilket kommissarierna gick med på "så att ingen der över må hava att klaga".¹²⁰ På

118 Ågren 2017, s. 32–34, 41–47, 51–52. Se även Cavallin 2003, s. 109, 221–228.

119 Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män: Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*, Uppsala 1998, kap. 7.

120 RA, KP, vol. 866, 1691 s. 204–205; RA, BP, vol. 311, 1691 s. 134.

samma sätt beslutade kommissarierna om probering av kassörernas vikter så ”att ingen må hava att klaga”.¹²¹

I ständernas instruktion till bankokommissarierna fastslogs att under seglationssäsongen (april till november) skulle banken på förmiddagen ha öppet från åtta till elva, övrig tid nio till elva, och under eftermiddagen mellan två och fem. För att ”förekomma den irring, som vid böckernas hållande av affärernas överhopande och tidens korthet, kan förorsakas” skulle de som ville ta ut medel endast göra det under förmiddagarna, så att bokhållarna skulle hinna med att föra in alla kontohändelser i böckerna.¹²² Periodvis höll banken stängt för räntebärande insättningar då man tyckte sig ha uppnått en alltför stor obalans mellan in- och utlåning. Då räntan var låst hade banken inte möjlighet att justera räntenivåerna efter principer om utbud och efterfrågan. Inför en stängning fördes noggranna diskussioner om hur allmänheten skulle informeras. Människor som ville sätta in pengar skulle av personalen på ett ”tjänligt sätt svara folket, som begära insätta pengar på intresse, så att de intet säga tvärt nej”.¹²³

Det fasta öppethållandet och uppdelningen av vilka ärenden som fick utföras när under dagen gjorde att rätt tid var central för det dagliga arbetet i banken och bidrog till en tidsdisciplinering av såväl anställda som kunder. För de förstnämnda var det förmodligen en del av en generell process under 1600-talet som beskrivits av bland andra Anders Florén där ämbetsmannarollen professionaliserades och på olika sätt avgränsades mot individens andra roller, bland annat via klart reglerade arbetstider. För det andra torde punktlighet och noggrannhet ha varit centrala aspekter av verksamheten för att signalera kompetens, noggrannhet och effektivitet – viktiga komponenter i att skapa förtroende för banken som både sökte legitimitet och ville attrahera kunder.¹²⁴

Ytterligare en känslig punkt i relationen med kunderna var hur information om deras ekonomiska situation hanterades och spreds. På de anslag som sattes upp inför kommande auktioner av förfallna panter valde man inte att uppge ägarna till stadsfastigheter för att inte riskera klagomål.¹²⁵ På samma sätt var man rädd att allmänheten skulle se den lista med fasta panter som en av bankens anställda satt och arbetade med i lånebankens kansli.¹²⁶ Att

121 RA, KP, vol. 865, 1690, s. 377.

122 Paragraferna 19 och 27, tryckta i Brisman 1918, s. 132–133.

123 RA, KP, vol. 866, 1691, s. 3.

124 Anders Florén, ”Nya roller, nya krav: Några drag i den svenska nationalstatens formering”, *Historisk Tidskrift* 1987:4; Anne L. Murphy, ”Clock-Watching: Work and Working Time at the Late Eighteenth-century Bank of England”, *Past & Present* 2017:236.

125 RA, BP, vol. 310, 1690, s. 335–337.

126 RA, BP, vol. 311, 1691, s. 314.

offentligt sprida information om personers ekonomiska situation, särskilt dess skulder, sågs som ett allvarligt hot mot kundernas rykte och kredit och i förlängningen mot bankens verksamhet. På samma sätt fick banken arbeta hårt för att göra in-teckning obligatorisk för lån mot fasta panter. Upprepade gånger påpekades i bankens interna diskussioner att in-teckningskrav skulle skräm-ma bort kunder. Banken som en institutionell aktör måste här anpassa sig för en logik kopplad till en kreditmarknad baserad på ära och rykte.¹²⁷ Enligt samma logik kände sig banken tvungen att anpassa sig till de mer bemedlade insättarnas vana att inte själva utföra sina ärenden utan i stället skicka bokhållare, drängar och pigor. När man internt diskuterade om inte detta bruk skulle förbjudas, då det möjliggjorde bedrägerier, konstaterades helt kort att det inte var möjligt.¹²⁸ För att få kunder måste banken helt enkelt anpassa sig till redan etablerade praktiker eller praktiker uppkomna utan dess inblandning, även om det ökade bankens riskexponering och potentiellt kunde skada dess förtroende.

Förtroendeskapande – en praktik i ständigt vardande

Genom att gå bortom riksdagsbeslutet om grundandet av Riksens ständers bank kan jag i denna artikel visa att människors förtroende för banken inte sågs som fixt och färdigt när riksdagen avblästes den 1 oktober 1668. Tvärtom hade banken inte bara att kliva in och fylla ett behov, den behövde ständigt arbeta på sin kredit utgående från konkurrenter och kunders önskemål och förståelse av förtroende i en ”public economy of information”. För bankens ledning var förtroende något som ständigt behövde underhållas, det var en pågående process i vilken bland annat ingick vetskapen om att banken hade säkra valv och att kunderna expedierades vänligt och snabbt. Hit hörde även tryckta handlingar och ett sigill som gav uttryck för enighet, styrka och säkerhet. Men inte minst skapades förtroende i de personliga relationerna till kunderna: att alla behandlades lika, effektivt och korrekt. De institutionella ramarna (kungligt privilegium och under ständerna) är således inte nog för att förstå Riksens ständers banks förmåga att etablera sig efter Stockholm bancos krasch.

För 1600-talets bankledning tycks styrka och säkerhet inte främst ha uttryckts genom utformningen av bankhusets fasad eller inre utsmyckningar. Viktigare var murade valv och säkra lås, kassornas bredd och att kassa och bokhålleri placerades på samma våningsplan samt att hushålla med bankens resurser och därigenom visa sig trovärdig – önskemål som dock inte alltid

¹²⁷ Pihl 2019, s. 216–22, 226.

¹²⁸ RA, KP, vol. 859, 1685, s. 174–175; vol. 866, 1691, s. 149; vol. 870, 1695, s. 383, 394–395.

kunde fyllas när banken huserade i adelspalats, eller beaktades av Tessin då han ritade bankens nya hus vid Järntorget. Viktigt var även att hålla vissa typer av information hemlig och hålla kunderna fysiskt borta från delar av verksamheten där (för kunder och bank) känslig information och pengar hanterades. I 1600-talets bankbyggnad finner vi således lite av det bankpalats som Bank of England lät uppföra under 1700-talet och som även växte upp i svenska städer under 1800-talet. Även i jämförelse med samtida svenskt profant, offentligt byggande var en mer utarbetad symbolik frånvarande. Den mesta omsorgen lades i stället vid den dagliga verksamhetens materiella aspekter: i det fysiska mötet med kunder, i den skriftliga kommunikationen utåt och att bankens tillgångar förvarades väl skyddade från brand och stöld.

Bankens praktiker tillkom inte i enskildhet, dess vardande pågick i en ständig dialog med det omgivande samhället. Dess funktion som en institutionell kreditgivare ställde krav som bröt mot etablerade förståelser av och kunskaper om kreditmarknaden: som seden att inte inteckna, att skicka en underlydande för att göra bankärenden eller låta bankens sedlar cirkulera som betalmedel. Det som teoretiskt var bäst för bankens kredit var inte nödvändigtvis förenligt med kundernas krav och praktiken kom att utformas i ett dialogiskt förhållande dem emellan. Bankpraktikens utformning visar hur det personliga förtroendet, essentiellt för den privata kreditmarknadens praktik, bröt mot kunskaper och föreställningar som den nya banken såg som viktiga för sin verksamhet.

Summary

Building Trust:

The Swedish Bank of the Estates, 1668–1700

By going beyond the Swedish Riksdag's decision to create Riksens ständers bank (the Bank of the Estates of the Realm), this article shows that the bank's credit was not seen as fixed and set when the Riksdag was adjourned on October 1, 1668. On the contrary, in a credit market characterized by a weak institutional framework, personal relationships and assessing credibility on the basis of manners and appearances were essential for private and institutional actors alike. The bank constantly had to work on its credit with regard to competitors and customer wishes and based on the conception of credit in a "public economy of information." The bank's practices in terms of building credit did not materialize in isolation but occurred in a constant dialogue with society at large. What was best for the bank's credit in theory was not necessarily compatible with the customers' needs, and the bank's practices came to be defined by a relationship based on dialogue. Credit and

credibility needed to be maintained in an ongoing process for the bank to function. Moreover, it does not seem as if credit was primarily expressed through the design of the bank building's exterior or interior decorations such as when the Bank of England built its house in the eighteenth century. What mattered more were brick vaults and secure locks, the width of the counters, how the staff behaved in their daily encounters with the clients, and the ability to be frugal with the bank's resources and thereby prove to be credible.

Keywords: banking, credit, early modern, Sweden, trust